

Zsolt Komáromy: *Figures of Memory. From the Muses to Eighteenth-Century British Aesthetics*

Bárki, aki eszmetörténettel, gondolkodástörténettel vagy bármilyen (humán) tudománytörténettel foglalkozik, olykor dilemmával kerül szembe. Vajon mennyire (és hogyan) kell komolyan venni azokat az eszmefuttatásokat, amelyek *lehetnének akár* részei egy kifejtett és felépített gondolatrendszernek – de vagy olyan korban keletkeztek, amikor még a szaktudományos érelemben vett irodalomelmélet, lélektan vagy szociológia nem is létezett (csak hogy néhány példát említsek), vagy pedig olyan szövegkörnyezetben (vagy olyan szerzőktől) származnak, amelyet vonakodnánk a tudományosság szigorú mércéjével mérni. Ez a probléma általános és nagyon is eleven – vajon költői szövegekből kibontható-e valamiféle esztétikai (vagy nyelvészeti, vagy történetfilozófiai stb.) nézetrendszer? Vajon összeállnak-e valamiféle koherens, foglamlilag tiszta, következtetéseiben logikus állítássorrá?

Olykor a hagyomány dönt; az értelmezéstörténet besorol szövegeket, amelyeket a maguk idejében sem tekintettek tudományosoknak, s a későbbi korok sem mindig a tudomány körébe – így (utólag) megkonstruálva egy tudomány előzményeit vagy éppen magát a tudományt. Bár szokás a modern tudományosság kialakulását (különböző, de gyakran a 18. század végére eső) évszámokhoz, de legalább szűkebb periódusokhoz kötni, mindig is utólagos konstrukciókról van szó. Az a kor, amely Komáromy Zsolt rendkívül gazdag és kitűnő könyvének középpontjában áll, például minden bizonnyal nem a szó mai értelmében tekintette tudósoknak azokat a gondolkodókat, akik a könyv főszereplői (Addison, Gerard, Kames) – tudós embereknek, szellemes csevegőknek, a könyv embereinek vagy kiváló íróknak biztosan.

Az értelmezések sora azonban elvégezte azt a munkát, amelyre Komáromy immár támaszkodhat; amit a brit esztétika kezdeteiként tartunk ma számon, az efféle „nem-tudósok” tudományosnak félve nevezhető szövegeiből megkonstruált, de (immár) létező gondolatrendszer. S ha a maguk idejében ezek gyakran praktikus (vagy épp nagyon is költői) célokat szolgálhattak is, esetleg egy-egy vitában használt retorikai fegyverek voltak, vagy futó ötleteknek tetszetek – mostanra már olyan pozícióba kerültek, hogy részei az esztétika *tudományos* diskurzusának. Mindenesetre: a mai monográfusnak nem kell sem mentegetőznie, sem előlről kezdenie a rendszer felépítését.

Mindezt azért érdemes előre tisztázni, mert a könyv kiindulópontja (és minduntalan újra előkerülő kérdése) az emlékezet és a képzelőerő szembeállítás. Olyan kategóriák, amelyek a 18. század költőit és irodalommal foglalkozó embereit egyaránt foglalkoztatták, s amelyek természetéről és primátusáról sokat írtak. Ugyanakkor

jól jellemzi ez a dichotómia a fent jelzett problémát: mennyire érdemes komolyan venni és a tudományos terminus státusát tulajdonítani ezeknek a kategóriáknak – vagy tekintsük őket afféle kávéházi eszmefuttatások segédeszközeinek? Komáromy úgy dönt – és a könyv igazolja: jól teszi –, hogy ezek a kategóriák (használatuk, határai, történetük, kontextusuk) különleges figyelmet érdemelnek. Különösen, ha azt is figyelembe vesszük, hogy a mai értelmezés számára a képzelőerő valami eddig sosem volt létrehozását, az alkotást, az újdonságot sugallja, míg az emlékezet oldalán az utánzás, a megismétlés, valami elmúlt dolog követése áll; márpedig, figyelmeztet Komáromy a könyv terjedelmes és, mondhatni, súlyponti bevezetőjében, a premodern kor számára ez korántsem volt evidens. A képzelőerő működését éppen utánzásként fogták föl. (3.)

Óvatosan kell tehát bánnunk a dichotómia kiterjesztésével – de nemcsak azzal, hanem magával kategóriatörténettel is. Komáromy könyve első ránézésre szűk területre összpontosít; de amikor nyomába ered a vizsgált kategóriáknak, elképesztő időbeli távolságokat jár be. A már említett bevezetés után az első rész az emlékezet fogalmának történeti változásait vizsgálja. Itt a 18. század Angliájából a klasszika-filológia területére – pontosabban Homéroszhoz és Hésziódoszhoz, Platónhoz és Arisztotelészhez vezet, aminek (legalább) két oka van. Egyfelől a korban (mármint a brit 18. században) a klasszikus szerzők fontos és mindennapi olvasmányai voltak valamennyi említésre érdemes szerzőnek; az értelmezés terepei, folytonos újragondolás és új felismerések kiindulópontjai – megkerülhetetlen és feltétlen autoritással bíró szellemi közeg. Másfelől maguk a kategóriák (függetlenül későbbi [át]értelmezéseiktől) mégiscsak a klasszikusok alapvető munkáiban kristályosodtak ki. Komáromy ugyanakkor, amikor gondosan és nagy tárgyi tudással fejt fel az antik hagyomány és 18. századi interpretációi viszonyát, bátran nyúl a mai értelmezői hagyományhoz is (egy ponton például Derridához – Heidegger bevonása talán már szétfeszítette volna a kereteket). A könyv második része taglalja magának a 18. századi brit esztétikának az emlékezet-fogalmát – ennek felvezetéseként Descartes-hoz fordul, majd Pope, Addison, Gerard és Kames lesznek a főszereplők.

Descartes mint kiindulópont különösnek tetszhet, de Komáromy rámutat, hogy éppen az emlékezet szóképei tekintetében (ez a könyvnek a címbe is kiemelt fontos kérdése) meghatározó szerepe volt a francia filozófusnak. Szemben az emlékezet „viasz”-, az „írás”- vagy a „múzsák”-metaforákkal, és párhuzamosan azzal az elgondolással, hogy az emlékezet alkotóerő is egyben, elválaszthatatlan a kreativitástól és a képzelettől – megjelennek Descartes-nál (és az ő nyomán a brit kritikában és esztétikában) a „folyékonyság”-szóképek (nehéz másként fordítani a „fluid” terminust). Mindemellett Descartes metaforája sem nem gyökértelen (Komáromy Platónig és Hésziódoszig vezeti vissza), sem nem kizárólagos – maga Descartes is használja a viasz-képet csakúgy, mint az összehajtott papírlapok hasonlatát az emlékezetre. Mégis, a (folyékony, áramló beszéddel is összefüggő) fluiditás-alakzat az, ami a képzelőerő és emlékezet kapcsolatáról szóló reflexiókra nagy hatást tett. Komáromy figyelmeztet arra, hogy Descartes korántsem az emlékezet alkotó természete mellett kardoskodik, de kénytelen számot vetni azzal, hogy minden emlékezet megalkotása tartalmaz

kreatív mozzanatok. A „társítás” (képzettársítás, asszociáció) metaforája is erre az eredményre kell, hogy vezesse – az emlékezet megteremtése (felidézése) csakis olyan társítások nyomán történhet meg, amelyek szükségképpen egyediek.

A társításelmélet csak érintőlegesen fordul elő Descartes-nál, de Hobbes és Addison kifejezetten erre alapozta emlékezetfelfogását. Komáromy rámutat, hogy ez a kifejezés maga is tekinthető szóképnek: de nemcsak az emlékezet leírására, hanem a képzelőerő újfajta megközelítésére is alkalmas. Olyan *keret*, amelyben a terméketlen szembeállítás értelmét veszíti. Ez Komáromy könyvének alapvető kérdése: hogyan sikerül az esztétika (vagy az emlékezetről és képzelőerőről való reflexió) története során olyan metaforákat (értelmezési kereteket) találni, amelyek azután így vagy úgy, szembeállítva vagy összesmosva, szétválasztva vagy egymásba játszátva, magyarázva vagy újabb ellentmondásokat találva élénk állítani ezt a két kategóriát.

De vissza a kiinduló kérdéshez. Igen vonzó dolog a humán tudományok művelői számára dichotómiákat felállítani – ennél talán csak az vonzóbb, ha le is tudjuk rombolni őket. Az, hogy a kötetet nyitó erős szembeállítást – emlékezet és képzelőerő között – Komáromy sok oldalról felfejti, megvizsgálja, kétségbe vonja és romba dönti (ha úgy tetszik: dekonstruálja) voltaképpen várható (vagy akár elvárható) teoretikus lépés. Sokkal izgalmasabb ennél, hogy a kötet második fejezete a korban is tapintható belső ellentmondásokra koncentrál; vagyis azt mutatja ki, hogy nem az (utólag okos) értelmező logikai műveletei azok, amelyek a kettősség nehezen tartható mi-voltára rávilágítanak, hanem amikor megszilárdult, „köznyelvivé” vált, elterjedt és az esztétikai gondolkodásba beépült képzelőerő és emlékezet oppozíciója, már akkor is okozott elméleti bonyodalmakat. Röviden és nagyon durván: világos, hogy semmilyen képzelőerő nem működhet korábbi tapasztalatok (és ezek emlékei) nélkül; másfelől az emlékezés nem tekinthető pusztá reprodukciónak, hanem mindig mozgósítja a képzeletet is.

Ha néhány szempontot kellene mondani ahhoz, hogy miért érdekes (akár a magyar irodalomtudósok számára is) Komáromy munkája, először is gazdagságát érdemes említeni: alaposan sorra veszi mindazt, amit emlékezet és képzelőerő szembeállításáról tudni érdemes, nem is kell lineárisan olvasni a könyvet, ha valakit éppen az ókori források érdekelnek, rálapozhat azokra is. Talán túlzás volna enciklopédikusnak nevezni – de megbízható, pontos és gondolatébresztő kalauz. Másodszor: példás az a módszertan, amely utánamegy a fogalmak eredetének és értelmezéstörténetének – követésre érdemes minden történeti stúdium számára. Harmadszor: a tárgy, a 18. és korai 19. század európai és magyar gondolkodástörténete, esztétikai alapelvei, kategóriái, az éppen tudománnyá alakuló (de olykor még félig-meddig művészi, félig-meddig társasági) diskurzus mostanában mintha egyre nagyobb érdeklődést keltene. A könyvnek helye volna az angol–európai, angol–magyar, magyar–európai összehasonlító irodalomtudományi kutatásaiban. Központi.

(Bucknell UP, Lewisburg, 2011.)